

Het raadsel van de wit-groene stok in de 13de-eeuwse Jacobus iconografie

Albrecht Ploum

Afbeelding 1 a b
(a) Reims, roset koorraam 101, Foto A. Ploum 2004,
(b) Chartres raam 05 scene 3. Foto A. Ploum 2004

- Leven en cultus van Jacobus de Meerdere -

Jacobus de Meerdere, zoon van Zebedeüs, was een van de lievelingsapostelen van Christus. Volgens de bijbel (handelingen 12, 1-2) zou hij op bevel van Herodes Agrippa in Jerusalem onthoofd zijn.

Volgens het 12de-eeuwse Liber Sancti Jacobi zou hij na zijn dood op wonderbaarlijke wijze naar Spanje vervoerd zijn, alwaar hij begraven werd. Zijn graf zou in de 9de eeuw herontdekt zijn in de huidige Spaanse autonome regio Galicië. Het graf diende als bolwerk tegen de Moorse bedreiging en is sindsdien een van de meest bezochte pelgrimsoorden van West Europa. Rond de figuur van Jacobus de Meerdere ontstond een cultus met een rijke iconografie.

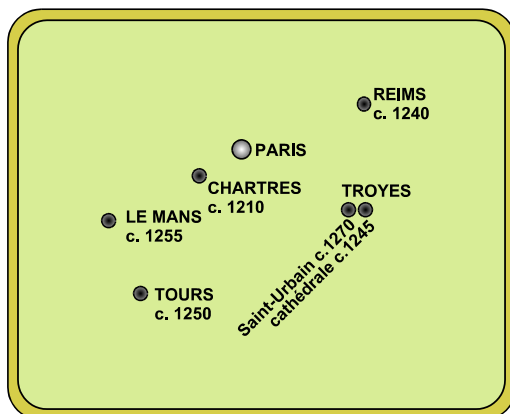
In 1995 verscheen er een artikel van Humbert Jacomet, werkzaam in Parijs als conservator van het Franse kunstpatrimonium, met de titel "*L'enigmatique odysee de Saint Jacques*". (Archeologia, 318, december 1995, p. 58-67). De titel, "*de raadselachtige zwerftocht van st. Jacobus*" heeft onder meer betrekking op een aantal vragen over de herkomst en betekenis van een korte wit-groene stok in een scene met Jacobus de Meerdere en Christus, voornamelijk voorkomend op 13^e-eeuwse gebrandschilderde ramen van de belangrijke Franse kathedralen en kerken, zoals te Chartres, Le Mans, Tours, Troyes en Reims (afbeelding 2 en 3). Hij oppert verschillende hypothesen, die het uiteindelijk niet verder brengen dan de constatering dat het wit groene stokje mogelijk een object uit de plantenwereld is en een niet begrepen degradatie is van de martelaar Jacobus de Meerdere, wiens scepter en de troon

waar hij recht op zou hebben, (met uitzondering van Reims) verdrongen wordt door een stok en een rotsblok als teken van boetvaardigheid.

Het artikel van Jacomet diende als basis voor een artikel van mevrouw M. Madou, toen docente kunstgeschiedenis aan de universiteit van Leiden (NL), (*Jacobsstaf*, 1996, 32, p.148-157). Ze beschrijft zorgvuldig de vormen en kleuren van de stokjes en zij behandelt verder de iconografische evolutie en verspreiding ervan in 14^e-eeuwse Franse, Vlaamse en Duitse kunstuitingen. De oorsprong en betekenis van het kleine wit-groene stokje dat Christus aan Jacobus, zittend op of stand naast een rots, overhandigt, verklaart ze uiteindelijk geheel uit een tekst van het toonaangevende 12^e-eeuwse boek, *Liber Sancti Jacobi* (LSJ I xvii). Hier is sprake van een twijgje, dat Christus ontschorste tijdens een verschijning aan Jacobus¹. Dit verhaal echter, werd in de dezelfde tekst al door de auteur ervan als onjuist bestempeld². Tot op heden is de herkomst en de betekenis van de wit-groene stok echter nog steeds niet afdoende verklaard.

Nieuwe poging tot ontraadseling

Dit artikel bevat een probleemstelling met een beknopte conclusie van een heronderzoek over de herkomst en betekenis van het wit-groene stokje.

Afbeelding 2.

Belangrijkste verspreidingsgebied van de wit-groene stok.

¹ "Wederom anderen zeggen: de Heer zou hem (Jacobus) verschenen zijn en zou dan van een twijg in zijn handen de schors verwijderd hebben. Hij heeft beloofd: zoals deze twijg van zijn bast bevrijd werd, zo zullen de gelovigen die naar het apostelgraf komen van hun zonden bevrijd worden"

² Hij noemt het een verwerpelijke fabel en een dwaling, want, vervolgt hij: "Wanneer een zondaar, zoals de twijg, gereinigd wordt, zo wordt hij niet echt rein. De twijg kan namelijk slechts uiterlijk, niet innerlijk gereinigd worden. De zondaar echter heeft loutering nodig, innerlijk en uiterlijk, naar lichaam en naar ziel."

Het wit groene stokje op 13de-eeuwse Franse kerkramen.

(a)

(b)

(c)

(d)

(e)

(f)

Afbeelding 3. Galerij van ramen van belangrijke kerken waarop het wit-groene stokje staat afgebeeld

- (a) Chartres (kathedraal). Foto A. Ploum (2004)
- (b) Tours (kathedraal). Foto A. Ploum, P. Heemels (2003)
- (c) Le Mans (kathedraal). Foto D. Alliou(2004)
- (d) Troyes (kerk St. Urbain). Foto A. Vinum, A. Ploum (2004)
- (e) Reims (kathedraal). Foto A. Ploum (2004)
- (f) Troyes (kathedraal). Foto A. Ploum (2004)

Herkomst en betekenis

De wit-groene stokjes leken aanvankelijk het monopolie van de 13de-eeuwse Franse gebrandschilderde kunst. Over de mogelijke herkomst, en betekenis ervan, werd veel gespeculeerd. (Jacomet 1995, Madou 1996, 2004)

Hier volgen enkele uitspraken:

- *Christus die aan Jacobus zijn pelgrimsstaf toevertrouwt.* (Delaporte, Demay, Madou).
- *'De staf lijkt op een toorts'.* Volgens l'abbé Jossier (Collégiale Saint-Urbain Troyes). *Onze Heer, die aan sint Jacobus de fakkel van het geloof toevertrouwd*" (afbeelding 3d)
- L'abbé Fichot (kathedraal Troyes); *"een allegorie van een wankelende vlam van het geloof van een pelgrim die gedooft wordt door Christus met het eeuwige licht."* (afbeelding 3f)
- L'abbé Tourneur (Reims); *Christus gezeten op een bank doet afstand van een boek (rol).* (afbeelding 3e)

- Het Corpus Vitrearum, (1992) interpreteert de scene met wit groene stokje te Reims als *een scene met een zwaard met de apostel Petrus en Christus*, terwijl de kunsthistoricus H. Reinhardt (1963), hier Paulus noemt.
- Volgens de bekende Franse iconograaf E. Mâle († 1954) moest het korte stokje een *kaars* voorstellen. Hij werd hierbij geïnspireerd door de jaarlijkse processie door de broederschappen van sint Jacobus. Hierbij hield de Jacobsbroeder die de rol van Jacobus speelde een kaars in zijn hand.
- Jacomet noemt de wit-groen stok zowel een *scepter van boetvaardigheid* die past bij een rots als troon, alsook een symbool voor een pelgrimsstok behorend bij de nieuwe rol van pelgrim, die Christus hem toebedeeld.
- Madou interpreteert de stok als *een teken van de zending* van de apostel, bij zijn aanstelling als geloofsverkondiger in Galicië.

Volgens Jacomet blijkt er voor de herkomst van het wit groene object (stokje) geen serieuze Bijbelse of apocriefe bron te bestaan. In het 12de-eeuwse *Liber Sancti Jacobi* (I xvii, *Veneranda dies*) is weliswaar sprake van een ontschorst twijgje, maar zoals reeds eerder opgemerkt, werd deze tekst door de auteur ervan als onjuist bestempeld.

Hij vraagt zich af wie in de wit-groene stokjes spontaan een ontschorst twijgje zou herkennen, zonder de suggestieve invloed van het verhaal uit het Jacobus boek. Terecht stelt hij hoe het komt dat belangrijke historische bronnen uit de 13de eeuw zoals de werken van Honorius d'Autun, Orderic Vital, Jean de Belet, Jean de Mailly, Jaques de Voragine en de toonaangevende encyclopedie van Vincent de Beavais, nergens melding maken van de scène met het stokje, waarvan allerlei varianten in de daarop volgende drie eeuwen een plaats krijgen in de Franse en Vlaamse Jacobus-iconografie. Vooral vindt hij het vreemd dat er in Chartres, waar zich het oudste bekende voorbeeld van het wit-groene stokje bevindt er geen enkele bron de herkomst van het stokje vermeld. Daarnaast vindt hij het moeilijk te geloven dat dit stokje, dat zulk een prominente plaats inneemt in de Franse Jacobus iconografie, een puur verzinsel zou zijn. Uiteindelijk beschouwt hij het stokje als een object uit de plantenwereld, zonder het te kunnen identificeren. Madou (1996) spreekt soms van een witte stok met bovenaan een verdikking die eruit ziet als een groene lisdodde, maar ziet uiteindelijk als bron, een omstreden tekst over het ontschorste twijgje in het *Liber Sancti Jacobi*.

Omdat betrouwbare historische bronnen ontbreken over de ware de herkomst en de betekenis van het wit-groene stokje, blijven de verklaringen in hoge mate speculatief. Voor nieuwe bronnen zou men zijn toevlucht kunnen nemen tot het zoeken van aanwijzingen bij de iconografische evolutie van het wit groene stokje in de latere 14de en 15de-eeuwse religieuze kunst zoals in de boekverluchting, paneelschilderingen, beeldhouwkunst, grafschilderingen etc. van Vlaanderen en Rijnland (Madou, 1996, 2004). Deze generatie van korte getorste of met lint omwikkelde stokjes, met soms daaraan bevestigd een pelgrimsschelp, beschouwt zij

als varianten van de raadselachtige Franse gebrandschilderde versies, waarvan de herkomst echter nog steeds speculatief is.

Heronderzoek

De basis van het heronderzoek was een gedetailleerde iconografische analyse van zowel koorraam no.101 waarvan de scene van het groen witte stokje deel van uitmaakt, als van het iconografisch programma van de omringende koorramen van de kathedraal van Reims.

Conclusies heronderzoek

1. *Het wit groene object is een substituut voor een rietstok die als symbolische scepter dient voor het koningschap van Christus.*
2. *De overhandigings-act van het wit groene stokje met een rots als troon (Chartres, Tours, Le Mans Troyes) en de scene van Reims, waar Jacobus en Christus op een hemelse troon zitten en samen een rietstok vasthouden, zijn uitbeeldingen van verschillende interpretaties over het gedeelde koningschap van Christus en Jacobus in het duizend jarige rijk (Apocalyps20,1-6).*
3. *De ramen van Chartres en Reims bevatten verborgen iconografisch aanwijzingen over de relatie met het duizendjarige rijk.*

Toelichting

Ad.1) Christus en de wit-groene stok

Christus werd in de loop van de tijd met verschillende objecten uit de plantenwereld als symbool afgebeeld waarvan de bekendste zijn; de lelie die de zuiverheid symboliseert, de palmtak die symbool staat voor de overwinning op de dood of voor de wedergeboorte en een rietstok als symbool voor het koningschap. Dit laatste attribuut laat zich direct uit de bijbel verklaren: Matteus 27, 29: *Ze vlochten een krans van doorns, zetten die op zijn hoofd, gaven Hem een rietstok in de rechterhand, vielen voor hem op de knieën en dreven de spot met Hem door te zeggen "Gegroet, koning van de Joden!"*.

Welk soort rietstok precies, wordt hier niet aangegeven, waardoor er voor de ontwerpers van de ramen enige interpretatievrijheid ontstond.

In het verspreidingsgebied van de kathedralen met de witgroene stokjes groeien verschillende rietsoorten, waarvan de bruine sigaarvormige Grote lisdodde (familie Typhaceae) een van de bekendste is.(afbeelding 4,a,b) Deze lisdodde kent verschillende groei stadia, waartoe o.a. een licht lichtgroene vorm met insnoeringen behoort.

Deze goed herkenbare rietsoort komt men vanaf de middeleeuwen tegen als symbolische koningsstaf in relatie met zowel Christus als Jacobus de Meerdere.(afb. 5, 6).

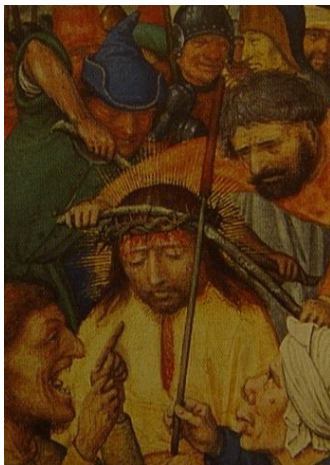
a

b

Afbeelding 4 a, b Grote lisdodde (*Typha latifolia*)

Deze goed herkenbare rietsoort komt men vanaf de middeleeuwen tegen als symbolische koningsstaf in relatie met zowel Christus als met Jacobus de Meerdere. (afb. 5 en 6).

Afbeelding 5. Bespotting en geseling Christus. Fragment uit paneel van Simon Bening, Brugge ca. 1520. W4442, Walters Art Museum, Baltimore. L.M.C. Landall 1997, James H. Marrow, T. Kren & S. McKendrick 2003.

Afbeelding 6. (handschrift) Verheerlijkte Jacobus de Meerdere met Grote lisdodde in de hand zegent een groep volgelingen, waaronder drie pelgrims. (Henegouwen, ca.1280, BNF.ms.N a fr.16251 fol.66).

De wit-groene stokjes op de Franse gebrandschilderde ramen vertonen echter geen duidelijke herkenbare vormen van een bepaalde rietsoort zoals de lisdodde. In de 13de-eeuwse religieuze glasschilderkunst was het populair om symbolen voor lucht, aarde, water en plantvormen te gebruiken om de aardse omgeving aan te geven (Mâle E.1899).

Omdat men niet precies wist welke soort rietstok in Matteus 27,29 bedoeld werd, kon men dat eenvoudig oplossen door een stok (stengel) met aan een uiteinde een groene verdichting, te gebruiken.

Om aan te tonen dat het hier een rietstengel betreft in relatie met het symbolische koningschap van Christus volgen een aantal interpretatieve argumenten:

- Indien het stokje refereert aan de Bijbelse rietstok als symbool van het koningschap van Christus, dan zou de overdracht van de rietstok van Christus aan Jacobus de Meerdere, suggereren dat hier mogelijk sprake is van een symbolische overdracht van het koningschap van Christus.
- Dat de Grote lisdodde (afbeelding 6) gerelateerd wordt aan een verheerlijkte Jacobus de Meerdere, geeft aan dat de apostel reeds deel heeft aan het koningschap van Christus.

De verdere uitwerking van de argumenten geschiedt in het volgende deel.

Ad 2)

Het duizendjarige rijk (Apocalyps 20,1-6)

(Vertaling: De Vulgaat (Hiëronymus, 405 n. Chr.))

(1) Toen zag ik een engel uit de hemel neerdalen met de sleutel van de afgrond en een grote ketting in zijn hand. (2) Hij greep de draak, de oude slang, dat is de duivel, de satan en hij boeide hem voor duizend jaren, (3) en wierp hem in de afgrond, die hij grendelde en verzegelde boven zijn hoofd, opdat hij de volkeren niet meer zou misleiden voordat de duizend jaar voorbij waren. Daarna moest hij voor korte tijd weer losgelaten worden.

(4) Ik zag tronen en zij namen er op plaats en aan hen werd het oordeel gegeven. Ik zag de zielen van hen die onthoofd waren vanwege het getuigenis van Jezus en het woord van God die het beest en zijn beeld niet hadden aanbeden en het merkteken niet hadden aangenomen op hun voorhoofd en in hun hand. Zij werden weer levend en heersten met Christus duizend jaren lang.

(5) De andere doden werden niet levend voordat de duizend jaren voorbij waren. Dit is de eerste opstanding. (6) Gelukkig en heilig zijn zij die delen in de eerste opstanding! Over hen heeft de tweede dood geen macht. Zij zullen priesters zijn van God en Christus en met Hem als koningen heersen duizend jaren lang.

Interpretatie

Te beginnen met de passages 20, 4-6. Hier wordt gesproken over de status van de zielen die onthoofd waren vanwege het getuigenis van Jezus en het woord van God en die het merkteken van het beest en zijn beeld niet hadden aangenomen. Het betreft martelaren van het eerste uur die niet bezweken waren voor de Romeinse keizercultus (voetnoot Willibrord vertaling, 1995 p. 1867). Tot die categorie, behoren bijvoorbeeld Jacobus de Meerdere en Paulus.

Dat vooral Jacobus de Meerdere een plaats als mederegent van Christus zou moeten innemen, kan als volgt worden beargumenteerd (J. Van Herwaarden, 1983):

In de 12de-eeuwse "Codex Calixtinus" wordt de voorrangspositie en de hiërarchie aangegeven tussen Petrus, Jacobus en Johannes. Daarin speelde onder meer de volgorde van de roeping van de apostelen een rol. Petrus had van Christus het primaatschap op aarde gekregen. Aan Stephanus (niet één der twaalf), omdat deze de eerste martelaar was (echter niet onthoofd), het primaatschap in de hemel.

Jacobus de Meerdere, die als eerste van de apostelen de 'triomf van het martelaarschap' had ondergaan, kreeg het primaatschap te midden van de apostelen in de hemel. Wie anders dan Jacobus zou er in een apostel collegium meer recht hebben op een plaats op de hemelse troon, rechts van Christus?

Twee stromingen

Commentaren van de moderne bijbels, beschouwen het duizendjarige rijk als een symbolische aanduiding. Dit ligt voor de hand indien men dit beziet in het jaar tweeduizend en er nog geen 'laatste oordeel' heeft plaatsgevonden heeft. Anders is dit rond het jaar 1000, als het duizendjarig rijk ten einde loopt en dat daarna de satan voor korte tijd weer los gelaten wordt. Weinigen die toen reden hadden te twijfelen aan de letterlijkheid van de Bijbeltekst. In de loop van de eeuwen kende het duizendjarige rijk twee verschillende interpretaties die tegenover elkaar stonden. Vanaf de eerste eeuwen was het vooral de opvatting van een duizendjarig rijk waar Christus op de aarde regeert. (Irénée (202 na Chr.), Justin (ca. 160), Tertullien (202), Hippolyte (235), Ambroise (970)). Dit regentschap werd gezien als de Sabbat van de wereld, volgens welke na zes duizend jaar geschiedenis in de laatste duizend jaar er een hereniging in de rust van God de schepper zou plaatsvinden. Tegen deze interpretatie stond de opvatting van een spirituele hemelse heerschappij van de kerk waarbij 1000 jaar in symbolische zin opgevat diende te worden (Clément d'Alexandrië (ca 215), Clément de Rome (paus 91-100), Origène (251), Austustin (430)).

Rond het jaar 1030 (1000 jaar na het vermeende sterfjaar van Christus) werden grote groepen van het Latijns christendom door een belangrijke apocalyptische koorts bevangen (Cohn, N. 1957, Brutch, C. 1975, Duby, D. 1980, van Doorn, T. 1997)

Versterkt door bijzondere astronomische verschijnselen (Biot, E. 1880 , Ho, P.Y. 1962 , R. Zhuang, T.S. 1977) en natuurverschijnselen als aardbevingen, maar ook de religieuze strijd met de moslims over de heilige plaatsen etc. leidde dit tot een snel groeiende aanhang van de eerste genoemde stroming (1977 Riley-Smith, J.S.C.1986).

De scenes van Chartres, Tours, Le Mans, Troyes (afbeelding 3), met de rots omgeven door symbolen voor lucht, water en planten (Mâle, E. 1899) moesten suggereren dat het hier het duizendjarige rijk op aarde betrof, waar de voorspraak van Jacobus de Meerdere, op gelijke hoogte stond met de voorspraak van Christus bij het laatste oordeel.

De scene te Reims (afbeelding 1a) waar Christus en Jacobus de Meerdere broederlijk naast elkaar op een hemelse troon zitten en gezamenlijk het witgroene stokje vasthouden dient in principe hetzelfde doel maar op een verschillend spiritueel niveau.

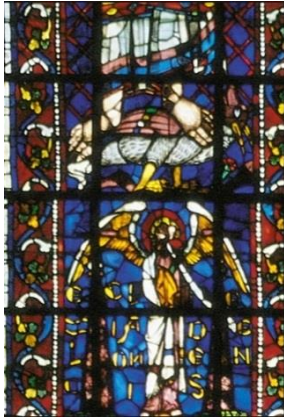
Ad 3)

Extra aanwijzingen dat de betekenis van de scene met het wit-groene stokje direct verbonden is met de bijbel tekst over het duizendjarige rijk zijn bijvoorbeeld iconografische elementen, zoals de aanwezigheid van een engel met een zegelstempel in de hand (afbeelding 7 fragment uit Jacobusraam 05, scene 3 te Chartres) en een fragment van raam 101 waar satan in de vorm van een vosachtig gevederd fabeldier in bedwang gehouden wordt door de voeten van Jacobus met daaronder een engel met bazuin. De engel met bazuin refereert aan één van zeven engelen uit de Apocalyps 8, 2-3 (afbeelding 8 lancet koorraam 101, Reims).

Het mag duidelijk zijn dat andere hypothesen of theorieën met betrekking tot het wit-groene stokje, ook verklaringen moeten geven voor het bestaan van zulke elementen.

Afbeelding 7. Zegelstempel fragment uit Jacobusraam Chartres ca. 1210 (foto. A. Ploum 2004)

Afbeelding 8 Fabeldier satan en Apocalyps engel (fragment lancet koorraam 101, kathedraal Reims)

Conclusie

Tot zover lijkt het raadsel rond de herkomst, identiteit en betekenis van de wit-groene stokken, voorkomend op 13de-eeuwse gebrandschilderde ramen van de kathedralen te Chartres, Tours, Le mans, Troyes (kerk Saint-Urbain) en Reims opgelost.

Iconografisch lijkt de wit-groene stok een algemene aanduiding voor een plantaardige categorie zoals bijvoorbeeld 'rietstengels'. De betekenis ervan is ontleent aan een Bijbeltekst (Matteus 27, 29) waar het in een vernederende zin gebruikt wordt als substituut voor een scepter behorend bij het koningschap van Christus over de Joden.

De Bijbeltekst uit de Apocalyps over het duizend jarige rijk werd gebruikt om Jacobus de Meerdere het co-koningschap met Christus toe te dichten. Om dit iconografisch uit te drukken werden zowel een overhandigingscene als een scene van het gezamenlijk vasthouden van de witgroene stok gebruikt

De tweeledige interpretatie van de kerkvaders over de aard van het koningschap en de duur ervan, resulteerde eveneens in tweeledige iconografische interpretaties; één hemels koningschap en één aards. Het raam van Reims vertegenwoordigde het hemelse, terwijl de ramen van Chartres, Tours, Le Mans en Troyes betrekking hadden op het aardse koningschap.

Discussie

Tegenover de these van de symbolische overdracht van het co-koningschap met een rietstok staat een andere die de herkomst van het wit groene stokje interpreteert als een attribuut dat gebruikt werd bij een kerkelijk overdracht ritueel (traditio baculi) dat plaats vindt ter gelegenheid van zending als geloofsverkondiger. De hierbij gebruikte stok zou geïnspireerd zijn op het verhaal van een ontschorst twijgje uit het 12^e-eeuwse Liber Sancti Jacobi.

Het antwoord op de vraag welke these het meest overtuigend is wordt hier niet expliciet gegeven, maar het mag duidelijk zijn dat die over het gedeelde koningschap van Sint Jacobus en Christus, hier de voorkeur geniet.

Omdat dat de these van een gedeeld koningschap hier betrekking heeft op 13^e-eeuwse gebrandschilderde voorstellingen in Franse kerken en kathedralen betekent dit niet dat de relatie tussen het lisdodde en gedeelde koningschap niet bekend zou zijn in de 13de -eeuwse religieuze Franse boekverluchting (afb.6)

Vanaf de 14^e en 15^e-eeuw raakt de lisdodde versie op de achtergrond en krijgen de voorstellingen van het ontschorste twiggje gebaseerd op het 12de-eeuwse *Liber Sancti Jacobi* met vele varianten, (gevlochten, gedeeltelijk ontdaan van de schorst, getorst met lint, met een schelp of via een koordje daarmee verbonden.) de overhand.(afbeelding 9).

Afbeelding 9. Jacobus de Meerdere met ontschorst twiggje en schelp (Brugge, Onze-Lieve-Vrouwkerk, grafkelder van Nikolaas van der Steene (1339))

Deze voorstelling uit de Jacobus 14de -eeuwse Jacobus iconografie lijkt geheel geïnspireerd door het verhaal uit het *Liber Sancti Jacobi* over het ontschorste twiggje:

- Het stokje is een goed voorbeeld van de uitbeelding van een ontschorst twiggje.
 - De daarmee verbonden schelp moet de gelovige herinneren aan de belofte van Christus dat wie een pelgrimage naar zijn apostelgraf doet, bevrijding van de zonden krijgt (zie noot 1).
- Opmerkelijk is dat St. Jacobus met het hier afgebeelde ontschorste twiggje, nergens voorkomt in een directe overdrachtsrelatie met Christus. Hij wordt alleen, of soms in gezelschap van de Heilige Maagd en het Jezuskindje afgebeeld wat verwijst naar zijn rol als middelaar of beschermheilige.

Afbeeldingen waar Christus en Jacobus broederlijk naast elkaar zitten en samen een korte stok met aan de top een getorste verdikking vasthouden, of een pose van een overhandiging van zulk een stok suggereren, verwijzen gezien het bovenstaande betoog eerder naar het gedeelde hemelse koningschap van Jacobus de Meerdere met een rietstok als symbool, dan naar de Jacobus met het ontschorste twijgje uit het Liber Sancti Jacobi.

Ten slotte

Het raadsel van de scene met het wit- groene stokje kon ontstaan omdat de betekenis ervan niet direct werd afgeleid uit Bijbelse teksten maar uit de kerkelijke interpretaties daarvan.

21-03-2019

Albrecht Ploum

<https://www.ploumresearch.eu/>

<https://www.santiago.nl/werkgroepen/werkgroep-geschiedenis-en-cultuur/publicaties/>

Geraadpleegde personen en instanties.

Archieven: Jacques Simon, atelier Simon Marq, Reims; Alain Vinum, Troyes.
 Adviezen Benoît Marq en Stephanie Marq, restaurateurs van gebrandschilderde ramen van de kathedraal van Reims (2004, 2005, 2008).
 Adviezen: Bruno Ducrock, restaurateur sculpturen van de kathedraal van Reims (2004, 2005).
 Ploum A. (2012), *Het raadsel van wit groene staf in de 13de-eeuwse Jacobus-iconografie*. (niet gepubliceerde studie)
 Lezing M. Madou 1999, Centre Ceramique, Maastricht.
 Briefwisseling M. Madou, (2000, 2003)
 Peer-review: H. Tummers (2009), J. Koldewij (2018),

Bibliografie

Balcon, Sylvie, vert. *Reims die Kathedrale*. p. 235-278, 2001.
 Bible Jerome 405 A.D. *Bible latin vulgate*, Apocalyps 20:1-6
 Bijbel, Willibrord vertaling, 1995 Apocalyps :1-6
 Biot, E. 1848, *Catalogue général des étoiles filantes et des autres meteors observés en Chine*.
 Brutsch, C. 1985, *L'univers de la Bible*, éditions Lidis, Paris. p. 480-524.
 Cohn, N 1957, *The pursuit of the Millenium*.
 Corpus Vitrearum 1992. *Recensement des vitraux de Champagne-Ardenne*.
Série complémentaire publié sous la direction du comité international d'histoire de l'art et sous le patronage de l'union académique internationale.
 Christe, Y. 2000, *Jugements Derniers*.
 Van Doorn, T. 1997, *Apocalyps toen*.
 Duby, D. 1980, *Het jaar duizend*.
 Frodl-Kraft E. 1972, **25** p. 53-86 *Zu den Kirchenschaubilder in den Hochchorfenstern von Reims*
 Jacomet, H. 1995, *L'énigmatique odyssée de saint Jacques*, Archéologia **318**, p. 58-67
 Herwaarden, Van J. 1983, *O, Roemrijke Jacobus Bescherm Uw Volk*.
 Ho, Ping Yü 1962. *Ancient and mediaeval observations of comets and novae in Chinese sources*, Vistas Astron, **5**, p. 127-225
 Kren, T. & McKendrick, S. 2003, *The Triumph of flemish Manuscript painting in Europe p. 459*, The J. Paul Getty Museum, Los Angeles
 Landall, L.M.C. 1997, Walter Gallery. Pl. XLV-XLVIII
 Madou, M. 1996. *Sint Jacob met de twijg*, Jacobsstaf **32**, p. 148-157
 Mâle E. 1899 *L'art religieux du XIII e siècle en France*.
 Marrow, James H. 1979, *Passion Iconography*, p. 115
 Ploum, A. 2004, *De wit groene staf in de 13de-eeuwse Jacobusiconografie*. Niet gepubliceerde studie.
 Reinhardt, H. 1963. *La cathédrale de Reims*. Presses Universitaires de France
 Riley-Smith, J.S.C. 1986. *The First Crusade and the Idea of Crusading*.
 Tourneur, V. 1857, *Histoire et description des vitraux et des statues de l'intérieur de la cathédrale de Reims*
 Zhuang, Tian-Shan 1977. *Ancient Chinese records of meteor showers*, Chinese Astron. Astrophys, **1**, p. 197-220 (vertaling van Acta Astron Sinica, **14**, p. 37-58, 1966)

